

سبک نگارش و تالیف

- ۵ -

صاحب بن عباد خود صاحب تصنیف و تالیف بود و قریب ۲۵ جلد کتاب بنام او در کتب یاد کرده اند. دانشمندان معاصر صاحب بنام او کتابها نوشته اند و از جمله شیخ صدوق ابو جعفر علی بن محمد قمی معروف بابن بابویه عیون اخبار الرضا و برادرش حسن بن علی کتابی در علم الرجال و حسن بن محمد قمی تاریخ قم و ثعالبی لطایف المعارف و ابوالحمین فارسی کتاب الصحابی را بنام او تالیف کرده اند. (۱)

«مؤلفین نامی قرن چهارم»

- ۱- محمد بن جریر طبری - متوفی در ۳۱۰ هـ. صاحب تاریخ و تفسیر بزرگه که در زمان سامانیان بفارسی ترجمه شده وی در بسیاری از فنون استاد و صاحب تالیف و تصنیف بسیار بوده و در فقه مذهبی مخصوص داشت و از کسی تقلید نمی کرد، ابوبکر خوارزمی نویسنده و شاعر معروف خواهرزاده او بود.
- ۲- محمد بن زکریای رازی یگانه طبیب و فیلسوف ایرانی متوفی در ۳۲۰ هـ. ق. که در طب و فلسفه و شیمی و فنون دیگر قریب دویست جلد مؤلفات داشته و از آن جمله است کتاب حاوی مشتمل بر سی مجلد و کتاب طب منصوری و کتاب آبله و حصه که هنوز مورد استفاده است.
- ۳- محمد بن یعقوب کلیتی - متوفی در ۳۲۸ هـ. وی از علمای بزرگه و از مروجین مذهب تشیع بوده و از مؤلفات او کتاب اصول کافی است که یکی از چهار کتاب معتبر شیعه محسوب میشود.
- ۴- ابونصر فارابی (محمد بن طرخان) متوفی در ۳۳۹ نخستین فیلسوف ایرانی و مروج فلسفه ارسطو، او را معلم ثانی لقب داده اند بدین جهت که ترجمه های عصر عباسی که اصلاح نشده بود اصلاح کرده و آنها را در کتابی بنام «التلیم الثانی» مختصر ساخت.

۱- استاد بهمنیار کتابی در باره صاحب بن عباد تالیف کرده که از طرف دانشگاه تهران به چاپ رسیده است.

ابونصر تألیفات بسیار داشته و از مجموع آنها بیش از معدودی باقی نیست و از آن جمله است کتاب آراء اهل مدینه الفاضله و کتاب احصاء العلوم ، وی در زمان سیف الدوله در دمشق وفات یافت و سیف الدوله بر او نمازگزارد و از ورود او به مجلس این امیر حکایتی عجیب و اضافه مانند نقل کرده اند .

۵- مسعودی (علی بن حسین) متوفی در ۳۴۶ مؤلف مروج الذهب که از تواریخ معتبر اسلامی بشمار میرود مسعودی تاریخی بزرگ و تاریخی متوسط نیز داشته که نسخه هر دو از بین رفته است و از مؤلفات او که باقی مانده الثبیه و الاشراف است در هیئت و جغرافیا و تاریخ .

۶- ابواسحق فارسی معروف به استخری متوفی در ۳۵۰ مؤلف کتاب الاقالیم و کتاب المسالك و الممالك ، کتاب الاقالیم او دارای نوزده نقشه زمینی و باصطلاح خود استخری نوزده صورت بوده و بهمین نقش و شکل بدست مستشرقین اروپا طبع شده است .

۷- ابوالفرج اصفهانی - متوفی در ۳۵۶ مؤلف کتاب آغانی در فن شعر و ادب و تاریخ، معروفست صاحب بن عباد که درسها چندین بار کتاب با خود می برد از وقتی که آغانی بدست او رسید بجای تمام کتابها همین يك کتاب را با خود می برد ابوالفرج مؤلفات دیگر هم دارد و از آن جمله است مقاتل الطالبین ، ولی شهرت جاودان او بواسطه آغانی است.

۸- محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی معروف به شیخ صدوق متوفی در ۳۸۱ از بزرگان شیعه دارای دوست جلد مؤلفات در فقه و حدیث و تفسیر و غیره بوده است و از مؤلفات او من لایحضره الفقیه است که یکی از چهار کتاب معتبر شیعه بشمار میرود .

۹- اسمعیل بن عباد معروف بصاحب متوفی در ۳۸۵ که نام او را در ردیف وزراء و بزرگان یاد کردیم، صاحب ازمؤلفین نامی بود و قریب سی جلد مؤلفات داشته است و مهمترین آنها کتاب المحيط است در لغت مشتمل بر هفت جلد.

۱۰- ابن الندیم محمد بن اسحق متوفی در ۳۸۵ وی مؤلف الفهرست و نخستین کسی است که در تاریخ تالیف و مؤلفین کتاب معتبر نوشته است کتاب او از نظر تاریخ و حفظ اسامی کتبی که از میان رفته از ماخذهای بسیار مهم بشمار میرود .

۱۱- ابوهلال عسکری متوفی در ۳۹۵ ه . که در نحو و ادب مؤلفات بسیار داشته و از آن جمله جمهره الامثال و کتاب الصناعتین است در مقایسه بلاغت عرب و عجم نیز کتابی تالیف کرده که ظاهراً بطبع هم رسیده است .

۱۲- اسمعیل بن حماد جوهری - متوفی در ۳۹۸ مؤلف صحاح اللغه نخستین کسیکه در اساس لغت نویسی تصرف کرده و ترتیب لغات را برحروف آخر کلمات نهاده است و این ترتیب تا یک قرن پیش معمول بوده .

از آثار نامی این قرن مسائل اخوان الصفا است در فنون فلسفه مشتمل بر ۲۵ رساله نویسنده این رسائل عده ای از فلاسفه بوده اند که در اواسط قرن چهارم جمعیتی سری برای نشر و ترویج فلسفه تشکیل دادند و مسائل مختلف فلسفه را در ۵۲ رساله نوشته و سعی کرده اند که

نوشته خود را با اصول اسلامی و آیات قرآنی تطبیق کنند، این رسائل در نشر فلسفه در ممالک اسلامی تأثیری مهم نموده و مخصوصاً تصریح کرده اند که رواج فلسفه در مملکت اسلامی اسپانیا پس از ورود رسائل اخوان الصفا بوده است نویسندگان برای شناختن اخوان الصفا تحقیقات کرده و نام چند شخص را کشف کرده اند و از آن اسامی معلوم میشود که بیشتر این جمعیت و مؤسس آن ایرانی‌ها بوده اند .

« قرن پنجم »

در حکومت‌هایی که در اواسط قرن چهارم در ممالک اسلامی تشکیل یافته و در موقع خودیاد نگردیم حکومت خلفای فاطمی است در مصر. فاطمی‌ها ابتدا در افریقا تشکیل حکومتی مستقل داده بودند و در اواخر قرن چهارم مصر را تسخیر و پایتخت خود را با آنجا نقل کرده اند در سراسر قرن پنجم مورد بحث است مصر تحت استیلای فاطمیان بود و این سلسله که مروج آئین اسمعیلی بودند با خلفای عباسی رقابت سخت داشتند و برای ترویج عقیده و آئین خود تشکیلات مهم داده و مبلغین و دعوات با طرافت ممالک اسلامی میفرستادند و دانشمندان خود را بر تالیف کتب ترغیب می کردند خلفای فاطمی در مصر چهل کتابخانه پر از کتب نفیس علمی تاسیس کرده بودند و از جمله کتابخانه‌ای بود مشتمل بر دویست هزار جلد کتاب که همه کس میتوانست از آن استفاده کند، ساعی ترین خلفای فاطمی در ترویج علم مستنصر بالله بود که ناصر خسرو در زمان او به مصر رفت و از طرف او مامور دعوت مردم خراسان شد. در این عصر آل زیار و آل بویه منقرض شدند و جای آنها را غزنویان و سلجوقیان گرفتند بنی امیه که در سال ۱۳۸ در اسپانیا تاسیس حکومتی کرده بودند در این قرن از بین رفتند و مملکت آنها بدست امرای کوچک معروف به ملوک الطوائف تقسیم شد دولت غزنوی در این قرن با همه شکوه و عظمتی که داشت بزودی مقهور سلجوقیان شد و قلمرو حکمرانی اخلاف محمود به غزنین و کابل و هندوستان منحصر گردید، بسیاری از ملوک و امرای این قرن در ترویج علوم و معارف و تشویق علما و ادبا و نویسندگان سعی بسیار کرده اند و اسامی بعضی از آنها بقرار ذیل است :

۱- ابوالعباس مامون بن محمد خوارزمشاه - مقتول در ۴۰۷. وی از امرای خوارزم بود که مطیع و باجگزار سامانیان بودند و در اواخر عهد سامانی نیمه استقلالی یافتند لیکن طولی نکشید که تحت حمایت محمود غزنوی درآمدند و محمود خواهر خود را به ابوالعباس داد . ابوالعباس را مردم خوارزم در سال ۴۰۷ کشتند و محمود به بهانه خونخواهی اولشکر به خوارزم کشید و آن ملک را تصرف کرد و به امارت مامون بن خاتمه داد بالجمله مامون خوارزمشاه امیری دانش دوست بود و در دربارش همیشه عده‌ای از علمای بزرگ از قبیل ابوعلی سینا و ابوریحان بیرونی مجتمع بودند ثمالی کتابهای لطائف و ظرائف و النهایة فی الکتابه را بنام این امیر تالیف کرده است .

۲- محمود بن سبکتکین غزنوی که علم و ادب پروری او محتاج به بیان نیست و در وصف او همین بس که گفته اند هر کجا عالمی یا ادیبی سراغ داشت بانواع وسائل می کوشید تا او را بدر بار خود آورد و به همین سبب بود که در سفر خوارزم بعد از آنکه مامون بنان را بر انداخت

علمای آن کشور را که ابوریحان بیرونی از آن جمله بود با خود به غزنین برد. تشویق محمود از شعرای فارسی گوی و رسیدن شعر فارسی در زمان او بحد کمال از مسائل مربوط بتاریخ ادبیات است محمود با همه دانش دوستی که اظهار می نمود نسبت به بعضی علماء مخصوصاً آنها که متهم به تشیع بودند بدرفتاری می کرد و از کارهای ناپسندیده او این است که در فتح ری حکم کرد تمامدار بسیاری از کتابهای نفیس کتابخانه آل بویه را بعنوان اینکه کتب ضلال است سوزانیدند.

۳- علاءالدوله ابو جعفر کا کویه که در اصفهان حکومتی مستقر داشت و ابوعلی سینا معاشر و صاحب او بود و کتاب دانش نامه علائی را بنام او تالیف کرده است.

۴- نظام الملك وزیر البارسلان و ملک شاه سلجوقی که تمام کارهای نیک که از این دو پادشاه در تاریخ آورده اند نتیجه رای روشن این وزیر بود نظام الملك در ترویج علوم و معارف و تشویق علماء و ادبا گوی سبقت را از بیشتر بزرگان عهد خود بلکه عهدهای سابق بود و او بود که در بغداد مدرسه مشهور نظامیه را بنا کرد و در سایر بلاد مهم اسلامی هم فرمان او مدرسهها ساختند.

۵- ابوالحسین احمد بن محمد سهیلی وزیر ابوالباس مامون خوارزمشاه که وزیری فاضل و دانش دوست و متمایل به فلسفه بود و ابوعلی سینا کتاب قیام الارض فی وسط السماء را بنام او تالیف کرده است.

۶- در این عصر امویان که در سال ۱۳۸ حکومتی مستقل در اسپانیا تشکیل داده بودند از بین رفتند و مملکت آنها میان ملوک طوایف تقسیم شد امویان آندلس بر خلاف امویان دمشق بجهان علم و ادب خدمات بسیار کرده اند و در نتیجه مساعی آنها بود که آندلس مرکز علوم و صنایع و معارف اسلامی شد و اروپائیان بیشتر علوم و صنایع را از مسلمانهای آندلس فرا گرفته اند از خلفای اموی آندلس حکم ثانی ملقب به مستنصر بالله به جمع کتاب و علمی عجیب داشت این حزم که بعدها اسم او را خواهیم برد می گوید فهرست کتابخانه او را دیدم ۴۴ کتاب و هر کتابی مشتمل بر بیست ورق بود و در این اوراق فقط اسامی کتب را نوشته بودند حکم باطراف بلاد و ممالک دور دست مامورین می فرستاد که برای او کتاب خریداری کنند و هر کجا نسخه ای نفیس می یافت بهر قیمت ممکن بود آنرا بدست می آورد و شماره کتب کتابخانه او را چهارصد هزار جلد نوشته اند و معروف است که وقتی خواستند کتابخانه را بجائی دیگر ببرند حمل و نقل کتب شش ماه طول کشید.

